

ogram is a list and description of professional and special skills as well as abilities required to successfully performing certain professional acting. Based on professionogram professional suitability and professional selection is determined. Teacher competence working with autistic children consists of professional orientations of the individual; methodological competence and reflective abilities.

Keywords: professionogram, abilities, empathy, emotion, correctional educator, sociability, authoritarian style, democratic style, liberal style, organization, focus on the subject.

УДК 159.9:37.015.3

З. А. Сивогракова (м. Харків)

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті здійснено аналіз підходів до розуміння змісту і будови компетентності особистості як мети освітнього процесу. Проведено диференціацію понять професійної компетентності, професіоналізму, психологічної компетентності, психологічної готовності до діяльності. Представлені результати аналізу стану проблеми наукового дослідження феномену психологічної компетентності особистості фахівця. Зроблено висновок про актуальність дослідження психологічної компетентності фахівців різного профілю.

Ключові слова: компетентність, психологічна компетентність, психологічна готовність до діяльності.

Постановка проблеми. Перед сучасною вищою школою дедалі гостріше постає завдання не тільки задовольняти існуючі освітні запити, але й передбачати майбутні інформаційні, виховні, компетентнісні потреби суспільства. Дедалі зрозумілішим стає запит суспільства не тільки і не стільки на інформативну озброєність молодих фахівців, скільки на їхню здатність адаптуватися до нових умов, творчо реалізовуватися, бути готовими до постійного навчання, реалізації ефективних способів пошуку необхідних ресурсів, прийняття відповідальних рішень, протистояння різноманітним тискам тощо. Тому потребує усвідомлення проблема психологічних аспектів компетентності фахівця, формування якої є одним з основних завдань сучасної вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що теоретичне осмислення компетентнісного підходу знаходить відображення у роботах широкого кола науковців (Н. Бібік, І. Бургун, М. Вієвської, О. Губіної, Б. Ельконіна, І. Зимньої, Е. Зеєра, І. Зязюн, О. Ковальова, О. Овчарук, І. Секрет, В. Химинець, О.В. Хутмахера, А. Хуторського, Ю. Швалб, П. Щедровицького, В. Ягупова та ін.). Проблематика психологічної компетентності розробляється в дослідженнях В. Дружиніна, Є. Варбан, Н. Кузьміної, І. Якиманської, Н. Яковлевої та ін. Компетентнісний підхід у контексті професійної підготовки фахівців представлений в роботах В. Байденко, А. Вербицького, Є. Казакової, В. Свистун, С. Шишова, В. Ягупова та ін. Питання психологічної готовності людини до діяльності висвітлюються в дослідженнях О. Асмолова, Д. Узнадзе, М. Дьяченка, Л. Кандилович, О. Конопкіна та ін.

Змістом досліджень є, зокрема, проведення диференціації, визначення суттєвих особливостей і взаємозв'язків ключових понять, змісту феноменів компетентності, компетентності, ключових компетентностей; професійної, психологічної, соціально-психологічної компетентності; визначення структури і змісту компетентностей як результатів освіти; напрацювання і перевірка дієвості освітніх технологій формування компетентностей та ін.

Не зважаючи на накопичений теоретичний матеріал, в теорії і у практиці запровадження компетентнісного підходу у вітчизняній вищій школі мають місце розбіжності методологічного і технологічного характеру [14]. Потребують розвитку питання: змісту і будови психологічної компетентності особистості, особливостей психологічної компетентності фахівців в контексті їхньої професійної діяльності; взаємозв'язків таких конструктів, як психологічна компетентність, психологічна готовність, професіоналізм тощо; шляхів розвитку психологічної компетентності фахівців різного профілю та ін.

Метою даної роботи є висвітлення існуючих в сучасній науці підходів до розуміння змісту і будови компетентності, психологічної компетентності зокрема; представлення результатів аналізу стану проблеми наукового дослідження феномену психологічної компетентності особистості фахівця.

Основний матеріал дослідження. Аналіз теоретичних досліджень компетентності особистості, психологічної зокрема, свідчить про існування різних підходів до розуміння цих понять. Так, у Національному освітньому глосарії, результати навчання визначені на основі їхніх описів у термінах компетентностей як динамічні комбінації знань, розуміння, вмінь, цінностей, інших особистих якостей, набутих реалізаційних здатностей особи до ефективної діяльності. Компетенції при цьому визначаються як надані особі повноваження [11].

Але серед науковців є й інше розуміння компетенції, яка визначається як «відчужена, наперед задана соціальна вимога (норма) до освітньої підготовки учня, що стандартизована для багатьох учнів, необхідна для його якісної, продуктивної діяльності у певній сфері», «заданий зміст компетентності, який потрібно опанувати, щоб бути компетентним», вона відбиває цільовий бік соціальної діяльності [1]. Відповідно, компетентність розглядається як актуальний вияв компетенції [7], «інтеріоризована у процесі навчання компетенція, ... уже усталена якість особистості» [1], або як цілісна сукупність якостей людини, необхідних для успішного виконання діяльності у певних галузях, а також здатність ефективно вирішувати проблемні ситуації і завдання в різних сферах життєдіяльності. Відомим є розуміння компетентності як інтегрованої особистісно-діяльнісної категорії, реалізаційної здатності людини, інтегральної характеристики і соціально-культурного новоутворення людини [14].

По-різному розуміється дослідниками і зміст структурних складових компетентності: до основних якостей особистості, що визначають її компетентність, відносять знання, уміння і досвід (Е. Зеєр); ціннісно-сміслові орієнтації, знання, уміння, навички, здібності (А. Хуторський); знання, уміння, навички і ставлення (О. Пометун, В. Химинець); знання, вміння, навички та цінності (О. Локшина); знання, досвід, мотивація, смисли, ставлення (І. Зимня); когнітивні, поведінкові, мотиваційні, регулятивні, ціннісно-сміслові аспекти особистості (О. Бермус) та ін. Показниками професійної компетентності на думку В. Ягупова і В. Свистун є: знання, навички та вміння як «сукупність психічних утворень, які формують загальний і професійний інтелект»; професійна позиція як «система сформованих настанов і ціннісних орієнтацій, ставлень і оцінок ... досвіду»; індивідуально-психічні особливості фахівця і його акмеологічні інваріанти як «внутрішні чинники, які зумовлюють потребу в активному саморозвитку» [16, с.7].

У контексті професійної підготовки і здійснення людиною професійної діяльності розробляється проблематика професійної, комунікативної, соціальної, соціально-психологічної, психологічної компетентності. Фокусування

уваги на тих чи інших аспектах компетентності визначає і різне розуміння дослідниками змісту відповідних конструктів.

Так, у межах соціально-психологічного підходу (Ю. Ємельянов, Ю. Жуков, Г. Ковальов, Н. Гришина та ін.), компетентність розглядається в контексті управлінських стосунків, розробляється проблема професійної комунікативної компетентності, яка визначається авторами як ситуативна адаптивність і вільне володіння вербальними і невербальними засобами соціальної поведінки.

Велика кількість робіт присвячена проблемі компетентності у сфері педагогічної діяльності, процесів навчання та виховання (Н. Бібік, В. Краєвський, Н. Кузьміна, І. Лернер, О. Локшина, А. Маркова, Н. Мельникова, А. Орлов, Є. Попова, В. Химинець, А. Хуторський та ін.). Компетентність визначається як комплексне багаторівневе особистісне утворення, сукупність комунікативних характеристик особистості, а також знань, умінь і навичок, що забезпечують регуляцію і протікання процесу спілкування, або як сукупність професійних, комунікативних, особистісних властивостей педагога, що дозволяють йому досягати якісних результатів у діяльності (Н. Мельникова, Є. Попова). В. Краєвський, І. Лернер, А. Хуторський професійну компетентність вчителя пропонують розглядати як єдність трьох складових: когнітивної (як системи педагогічних і спеціальних предметних знань); операційно-технологічної (як володіння методами, технологіями, способами педагогічної взаємодії, методами навчання даного предмета); особистісної (як етичних і соціальних позицій і настанов, рис особистості спеціаліста). А. Маркова виокремлює у структурі профкомпетентності педагога наступні компоненти: спеціальний (володіння власне професійною діяльністю, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток); соціальний (володіння спільною професійною діяльністю, прийомами професійного спілкування, соціальна відповідальність за результати своєї професійної праці); особистісний (володіння прийомами особистісного самовираження та саморозвитку, засобами протистояння професійним деформаціям особистості); індивідуальний (володіння прийомами самореалізації і розвитку індивідуальності у межах професії, готовність до професійного зростання, вміння раціонально організувати свою працю).

Поняття психологічної компетентності, не дивлячись на те, що є предметом багатьох досліджень (А. Брушлінський, А. Бодалєв, А. Маркова, Л. Мітіна, Л. Петровська, Дж. Равен, М. Аргайл та ін.) також різними авторами використовується у різному значенні. З одного боку, існує погляд на психологічну компетентність у її широкому розумінні як на здатність:

- адекватно оцінити власні здібності, можливості, рівень домагань, психологічні особливості;
- вибрати найефективніший варіант поведінки в тій чи іншій ситуації;
- регулювати власні емоційні стани, долати критичні життєві ситуації тощо [2],

або як на сукупність психологічних знань, умінь і певних особистісних характеристик [12].

З іншого – психологічна компетентність розглядається саме в контексті професійної компетентності фахівця, і тому розуміється як інтегроване професійно-особистісне утворення, що дозволяє людині психологічно конструктивно вирішувати завдання професійного і особистісного досвіду [12]. Найчастіше психологічна компетентність розглядається як особливе психічне

утворення особистості, що є передумовою успішної діяльності спеціалістів у сфері «людина-людина». Досліджуються складові і детермінанти психологічної компетентності педагогів (І. Якиманська, Н. Кузьміна та ін.), менеджерів різного профілю – економіко-управлінського, освітнього, по роботі з персоналом, енергетичної сфери та ін. (В. Кустов, Є. Маслова, Д. Недбаєв, В. Шаповал) [3; 15].

Щодо розуміння структури психологічної компетентності фахівців, аналіз показує схожість, але й певні розбіжності у висновках різних авторів. Так, на думку І.Якиманської, психологічна компетентність педагогів утворюється сукупністю знань, умінь і навичок з психології, чіткістю позиції щодо ролі психології у професійній діяльності вчителя, умінням використовувати психологічні знання у роботі з дітьми, вмінням бачити і розуміти стан дитини, рівнем розвитку пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери, рис характеру, вміння орієнтуватися, оцінювати психологічну ситуацію у спілкуванні з дітьми і обирати раціональний спосіб спілкування, педагогічно правильно впливати на психіку дитини для її гармонійного розвитку. Відповідно авторкою в моделі психологічної компетентності виділяються наступні структурні елементи: блок психологічних знань, блок «Я-концепції», блок активності, блок саморегуляції, блок професійної самосвідомості.

За даними Н. Кузьміної, психологічна компетентність складається з: соціально-перцептивної компетентності, соціально-психологічної компетентності, аутопсихологічної компетентності, психолого-педагогічної і комунікативної компетентності.

На думку Б.Тамбієвої психологічна компетентність фахівців економіко-управлінського профілю утворюється аутопсихологічною, комунікативною і організаційно-управлінською компетентністю [15], а Ж. Гараніна вважає, що вона включає в себе систему когнітивних і практичних компонентів, а саме: психологічних знань, психологічного мислення (як особливого різновиду мисленнєвої активності) і практичних навичок міжособистісної взаємодії [3].

Не дивлячись на те, що предметом більшості досліджень означеної тематики є психологічна компетентність фахівців системи «людина-людина», зрозумілим є той факт, що не тільки ці професії вимагають від фахівців сформованості певних їхніх психологічних особливостей і характеристик, сприятливих щодо ефективності як виконання професійної діяльності, так і професійної самореалізації особистості.

Звертає на себе увагу іноді достатньо вільне використання в дослідженнях термінів професіоналізму, професійної компетентності, психологічної компетентності, психологічної готовності до діяльності, які нерідко синонімічно замінюють один одне. Та все ж здійснюються і спроби їхньої диференціації.

Варто зазначити, що на відміну від конструктів, використання яких тільки в останні роки актуалізувалося у зв'язку із запровадженням в освіті і науці компетентнісної парадигми, феномени професіоналізму і психологічної готовності до діяльності є предметом наукових дослідження у різних галузях психології вже протягом декількох десятиліть.

Так, на думку ряду дослідників (А. Деркач, В. Дьячков) [4], професіоналізм включає в себе систему особистісно-професійних стандартів, що орієнтують на високий рівень виконання діяльності, а також систему особистісних норм регуляції поведінки і взаємовідносин.

Психологічна готовність до діяльності вивчалась, зокрема: у межах теорії настанови (Д. Узнадзе та ін.), у військовій психології (М. Дьяченко,

Л. Кандибович та ін.), педагогічній психології (Л. Божович та ін.), психології праці (О. Конопкін та ін.).

У межах психології праці, управління, інженерної психології розвиваються ідеї про те, що психологічна готовність є, по-перше, складовою загальною готовності до дії, по-друге – є цілісним утворенням, що включає в себе наступні компоненти: а) мотиваційні (потребу успішно виконати поставлене завдання, цікавість до діяльності тощо); б) пізнавальні (розуміння обов'язків, завдань, оцінка їхньої значущості, знання засобів досягнення цілей); в) емоційні (почуття відповідальності, впевненість в успіху, натхнення); г) вольові (зосередженість на завданні, подолання сумнівів, хвороби, саморегуляція). При цьому вважається, що психологічна готовність людини (особливо до дій в аварійній ситуації) складається з її особистісних властивостей, рівня підготовленості, повноти інформації, наявності часу і засобів для ліквідації аварійної ситуації, наявності інформації щодо ефективності заходів, які вживаються [5]. Тобто, складовими психологічної готовності називаються не лише суб'єктивні феномени, але й об'єктивні умови.

Відомим також є розуміння психологічної готовності як комплексного психологічного утворення, комплекс операційних, функціональних і особистісних компонентів [10]. На думку С. Ільїна, психологічна готовність до управлінської діяльності є багаторівневим утворенням, що включає різні особистісні, когнітивні і динамічні складові, індивідуальне поєднання яких може бути більш чи менш оптимальним для забезпечення успішної діяльності фахівця управління [8].

Останнім часом домінує особистісний підхід до розуміння змісту феномену психологічної готовності. Так, ще Б. Ананьєв поняття готовності до високопродуктивної діяльності та суспільного життя визначав як прояв здібностей людини. А В. Крутецький під готовністю розуміє весь «ансамбль», синтез властивостей особистості [за 10].

Переважає більшість науковців, визначаючи змістові компоненти психологічної готовності до діяльності як психологічного конструкту, акцентують увагу на емоційно-мотиваційних аспектах особистості. Відомим є визначення готовності через сукупність мотиваційних, пізнавальних, емоційних і вольових якостей особистості, загальний психофізіологічний стан, що забезпечує актуалізацію можливостей; спрямованість особистості на виконання певних дій (Р. Гаспарян, Є. Козлов, Л. Кондрашова, Л. Нерсесян, А. Пуні та ін.). Так, Т. Єрмаков вважає, що готовність включає в себе мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий та оцінний компоненти [6]. Т. Крюкова зазначає, що готовність проявляється як спрямованість особистості, а структуру готовності до професійної діяльності майбутніх інженерів електроенергетики утворюють мотиваційний, саморегулятивний і оцінний блоки властивостей особистості [9]. Важливою особливістю готовності як усталеної системи якостей особистості є те, що вона формується завчасно, а не безпосередньо перед виконанням діяльності, проявляється у спрямованості особистості.

Саме спрямованість видає зміст і рівень сформованості готовності людини до діяльності. Психологічна готовність до діяльності починається з постановки цілей на основі потреб і мотивів. Тож, у формуванні психологічної готовності особливе місце належить саме мотиваційному компоненту, який є «стрижневим, спрямовуючим утворенням, тому що поза мотиву і смислу не можливі жодна діяльність, не можуть бути реалізовані ніякі, навіть такі, що найкраще засвоєні, знання і до крайньої межі сформовані уміння» [13].

Отже, виявляється певна специфіка понять психологічної компетентності, психологічної готовності, професіоналізму, і тому недостатньо коректним є синонімічне їх використання. Якщо останнє є поняттям, що позначає відповідність особистості певній системі особистісно-професійних стандартів, то перше і друге – (особливо з огляду на їхнє розуміння у межах особистісного підходу) є особливим багаторівневим психічним утворенням особистості, що складається з різних її аспектів, при чому в разі, якщо мова іде саме про психологічну готовність до діяльності, особливого значення набувають мотиваційні компоненти, спрямованість особистості.

Проведений аналіз дозволяє зробити наступні **висновки**: а) запровадження в освіті компетентнісної парадигми актуалізує проблему дослідження психологічних аспектів формування компетентності фахівців; б) широко досліджуваним в психології є феномен психологічної готовності до діяльності, аналіз змісту цього конструкту показав, що його специфічність визначається акцентом на мотиваційних аспектах особистості у змісті її психологічної готовності; в) проблема психологічної компетентності фахівців системи професій «людина-людина» розробляється у цілому ряді досліджень; г) актуальним завданням сучасної психології є пошук відповідей на питання змісту, детермінантів розвитку, умов ефективного розгортання психологічної компетентності фахівців різного профілю, зокрема технічної галузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бургун І. Передумови та історія становлення компетентнісного підходу / І.Бургун // Педагогіка і психологія. – 2010. – № 1-2 (50-51) – С. 8–16.
2. Варбан Є. Психологічна компетентність як запорука життєвого досвіду / Є. Варбан // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичн. збірник / [ред. Н.Софій, І.Єрмаков та ін.] – К. : Контекст, 2000. – 336 с.
3. Гаранина Ж. Г. Психологическая компетентность будущего специалиста: На материале экономико-управленческих профессий: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Гаранина Жанна Григорьевна. – Казань, 1999. – 183 с.
4. Деркач А. А. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма / А.А. Деркач, Н.В. Кузнецов. – М., 1993. – 168 с.
5. Дьяченко М. И. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях. Психологический аспект / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович, В.А. Пономаренко. – Минск, 1984. – 207 с.
6. Єрмаков Т. І. Індивідуальне розуміння концепту “Я” як ключова компетентність особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства [Текст] / Т.І. Єрмаков // Наукові студії із соціальної та політичної психології: Збірник статей. – К. : Міленіум, 2002. – Вип. 6 (9). – С. 200–207.
7. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании / И.А. Зимняя. – М. : Исследов. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 20 с.
8. Ильин С. С. Психологическая готовность специалиста к управленческим профессиям: Содержание, структура, диагностика: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Ильин Сергей Сергеевич. – Москва, 1999. – 157 с.
9. Крюкова Т. Б. Структурные компоненты психологической готовности будущих инженеров электроэнергетической отрасли / Т.Б. Крюкова. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/6_PNI_2012/Psihologia/10_102609.doc.htm
10. Кучерявенко И. А. Проблема психол. готовности к профес. деятельности [Текст] / И. А. Кучерявенко // Молодой ученый. – 2011. – №12. Т.2. – С. 60–62.
11. Національний освітній глосарій: вища освіта / [авт.-уклад.:І.І. Бабин, Я.Я. Болюбаш, А.А. Гармаш; за ред. Д.В. Табачника і В.Г. Кременя]. – К. : Плеяди, 2011. – 100 с.
12. Психология общения. Энциклопедический словарь / [под общ. ред. А.А. Бодалева]. – М. : Изд-во «Когито-Центр», 2011. – 600 с.

13. Санжаева Р. Д. Психологическая подготовка студентов к педагогической деятельности [Текст] / Р.Д. Санжаева // Личность в системе деятельности. Тезисы докладов региональной научно-практической конференции. – Новосибирск : НГПУ, 1993. – С. 90–114.
14. Секрет І. В. Методологічні засади впровадження компетентнісного підходу в Україні [Електронний ресурс] / І.В. Секрет – Режим доступу: http://www.nbuiv.gov.ua/portalsoc_gumpspo2009_24_1Sekret.pdf.pdf
15. Тамбиева Б. Р. Личностные детерминанты психологической компетентности менеджера ресторана: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Тамбиева Белла Робертовна. – Сочи, 2011. – 258 с.
16. Ягупов В. В. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти / В.В. Ягупов, В.І. Свистун // Наукові записки. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – 2007. – Том 71. – С. 3–8.

Сивогракова З. А. ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СПЕЦИАЛИСТОВ В СОВРЕМЕННЫХ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

В статье осуществлен анализ подходов к пониманию содержания и строения компетентности личности как цели образовательного процесса. Проведено дифференциацию понятий профессиональной компетентности, профессионализма, психологической компетентности, психологической готовности к деятельности. Представлены результаты анализа состояния проблемы научного исследования феномена психологической компетентности личности специалиста. Сделан вывод об актуальности исследования психологической компетентности специалистов разного профиля.

Ключевые слова: компетентность, психологическая компетентность, психологическая готовность к деятельности.

Syvograkova Z. A. THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF SPECIALISTS IN MODERN SCIENTIFIC RESEARCHES

The approaches to understanding the content and structure of personality competence as a goal of educational process are analyzed in this article. The professional competence, professionalism and psychological competence, psychological readiness to work concepts are differentiated. The analysis results of scientific study specialist's psychological competence problem are represented. The conclusion about relevance study of the various specialist's psychological readiness to work is done.

Keywords: competence, psychological competence, psychological readiness to work.

**Е. Е. Туник (г. Санкт-Петербург, Россия),
И. Е. Климович (г. Санкт-Петербург, Россия)**

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ЗАЩИТ СТАРШЕКЛАССНИКОВ И ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ

В статті представлено порівняльний аналіз структури психологічних захистів старшокласників та викладачів.

Ключові слова: психологічний захист, типи психологічних захистів, школярі, викладачі.

Целью исследования данной работы является анализ и сравнение структур психологических защит подростков, учащихся старших классов и преподавателей петербургских школ со стажем работы не менее 5 лет.

В исследовании приняли участие 47 преподавателей старших классов средней школы в возрасте от 31 года до 80 лет. Средний возраст этой группы тестируемых – $49,1 \pm 2,9$ лет. Из них 26 – преподаватели лицея №344 Санкт-